

Problem zapisu i interpretacji wielu wersji tekstu na przykładzie „Orfeusza” Anny Świrszczyńskiej.

Maria Kozyra

Maria KOZYRA

Problem zapisu i interpretacji wielu wersji tekstu na przykładzie *Orfeusza* Anny Świrszczyńskiej

Dlaczego Orfeusz?

Niektórzy badacze literatury (na przykład C. Rowiński¹) twierdzą, że *Orfeusz* wyrósł z doświadczeń wojennych. Został napisany na konkurs konspiracyjny, a walka Orfeusza ze śmiercią odzwierciedla losy pokolenia Kolumbów. Inni, postępując się argumentem, że koncepcja dramatu Świrszczyńskiej – chodzi o słuchowisko radiowe *Śmierć Orfeusza* – zrodziła się przed wojną, wykluczają taką interpretację. Kto ma rację? Warto sprawdzić, jak duże fragmenty *Śmierci Orfeusza* weszły do wersji okupacyjnej, a następnie do wydania książkowego. Aby badanie było dokładne, należy zgromadzić wszystkie teksty o Orfeuszu, które napisane zostały przed pierwszym wydaniem, czyli między 1938 a 1947 rokiem.

Okazuje się, że w wymienionym okresie powstały 3 utwory pt. *Śmierć Orfeusza* oraz 9 tekstów zatytułowanych *Orfeusz*. Tak więc publikację ostatecznej wersji zasadniczo jednego dzieła poprzedza obszerny dorobek literacki na ten sam temat. Piszę „zasadniczo”, ponieważ wszystkie utwory opierają się na jednym pomysłe, który zrodził się z zainteresowania Świrszczyńskiej religią dionizyjską. Jeśli przyjrzeć się im bliżej, dostrzec można, że *Śmierć Orfeusza* i sam *Orfeusz* to dwa odrębne dramaty, które różni tytuł i obszerne partie tekstu, a łączy tylko (albo aż) – wątek Orfeusza, próbującego uleczyć Menady i pragnącego wyprowadzić z Hadesu Eurydykę. Również teksty zatytułowane *Orfeusz* nie są identyczne. Pojawia się problem daleko idących zmian między wersją okupacyjną a scenariuszem teatralnym, między scenariuszem teatralnym a pierwszym wydaniem. Poza tym występują róż-

¹ C. Rowiński *Moda na mity greckie*, „Dialog” 1962 nr 9, s. 116-127.

Propozycje

nice między kolejnymi wydaniem. Jeśli uważać za tekst kanoniczny wydanie ostatnie, to będzie ono niezgodne z tym utworem, który tuż po wojnie odniósł teatralny sukces. Może zatem warto jako podstawę wydania wybrać właśnie tę wersję.

Zasady zestawienia kolejnych wersji

Jak można, w sposób wyrazisty i bez uszczerbku dla spójności utworu, pokazać zmiany zachodzące w tekście i ułatwić ich interpretację? Tradycyjne metody prezentowania odmian nie ujmują dzieł w sposób całościowy, skupiają się tylko na fragmentach, w których występują różnice, oraz pomijają zmiany interpunkcyjne. Dla zilustrowania ewolucji utworu *Orfeusz* posłużyłam się niekonwencjonalną, prawdopodobnie nowatorską metodą. Wszystkie wersje *Orfeusza* zostały umieszczone w tabeli, każdy tekst w osobnej kolumnie. Poszczególne egzemplarze tekstu oznaczyłam innym kolorem, na przykład:

[Okupacyjna] – Świrszczyńska A., *Orfeusz* – maszynopis powstały w latach okupacji
→ brak wyróżnienia (koloru)

[1947] – Świrszczyńska A., *Orfeusz*, Wydawnictwo E. Kuthan, Warszawa-Kraków 1947
→ kolor szary itd.

Jeśli tekst przetrwał w niezmienionej postaci od wersji pierwotnej aż do ostatniej, to przy zestawieniu nie zastosowałam barwy – pole białe. Jeśli natomiast zmiana pojawiła się w następnej redakcji, tj. w pierwszym wydaniu z 1947 roku, to pole tekstowe zostało oznaczone kolorem szarym i barwa ta przetrwa w kolejnych odmianach dopóty, dopóki w następnych redakcjach nie zostanie wprowadzona kolejna zmiana i w związku z tym inny kolor. Tak więc najmniejsza różnica w kolejnym tekście powoduje pojawienie się nowej barwy.

Zestawienie takie pozwala czytelnikowi zapoznać się z tekstem całego utworu, a jednocześnie pokazuje, jak ewoluowała koncepcja pierwotnego pomysłu. Pozwala śledzić zmiany nie tylko na poziomie wyrazów, ale również interpunkcji.

Program do kolacjonowania

Do realizacji opisanego powyżej pomysłu powstaje program komputerowy pisany przez Martynę Barczuk². Zestawia on wybrane teksty, wyszukując w nich podobieństwa i różnice. Umożliwia użytkownikowi wczytanie w dowolnej kolejności dowolnej liczby tekstów, które zostają przetworzone i układają się w kolumnach w określonej konfiguracji barw. Każda kolejna wersja porównywana jest ze wszystkimi poprzednimi, co oznacza, że dobór liczby i kolejności tekstów (może być za każdym razem inna) wpływa na wyniki (pojawienie się nowego układu barw).

² Omówienie tego programu czytelnik znajdzie w zamieszczonym w niniejszym numerze tekście Martyny Barczuk i Jerzego Tyszkiewicza *Magik – nowoczesne narzędzie dla badacza literatury*.

Kozyra Problem zapisu i interpretacji wielu wersji tekstu

Tak więc program umożliwi dynamiczną lekturę tekstu bogatszą niż tradycyjne statyczne zestawianie odmian. Użytkownik będzie mógł eksperymentować z tekstem dzięki możliwości zadawania programowi różnych pytań (zostaną opisane poniżej).

Ze względu na możliwości techniczne pierwotny pomysł uległ rozwinięciu. Teksty układają się w kolumnach równolegle. Badacz łatwo może obserwować ich relewancję. Jeśli śledząc zmiany, napotka na fragment, który nie występuje na tym samym poziomie, a jednak barwa sugeruje, że ma odpowiednik w innych wersjach, może zaznaczyć taki fragment i po wybraniu odpowiedniej opcji szybko go odszukać. Dodatkowo program pozwoli zobaczyć nie tylko, na co zmienił się tekst, ale również, co zostało zmienione. Po wybraniu opcji „Znajdź” (dostępna po naciśnięciu prawego klawisza myszy) wyróżnione zostaną na przykład „święte palce” (Wersja 2: 1947), jak również „boskie palce” z Wersji 1: Okupacyjnej. Wszelkie ubytki w tekście – fragmenty, które zostały wykreślone w kolejnych redakcjach – są oznaczone odpowiednim symbolem, na przykład []. Poza tym edytor może wstawiać do tekstu własne komentarze. Mogą one dotyczyć chociażby skreśleń na rękopisach. Komentarze będzie można ukrywać lub wyświetlać w zależności od potrzeby, tym samym nie zostanie zakłócona ciągłość tekstu, a czytelnik ma możliwość śledzenia całego procesu tworzenia dzieła.

Program ten ułatwi pracę edytorom wtedy, kiedy w trakcie badań zostanie odnaleziona jeszcze jedna wersja utworu, której data powstania nie jest znana (tak stało się w wypadku *Orfeusza*). Wczytujemy plik tekstowy z odzukanym utworem w różnej kolejności do Legendy i szybciej niż za pomocą tradycyjnej metody kolacjonowania na podstawie zmian możemy ocenić, kiedy dzieło powstało. Przy czym wprowadzone wcześniej komentarze zostaną zachowane i będzie również możliwe ich edytowanie.

Opracowane w tym programie teksty zachowują swoją pierwotną formę zapisu (kursywa, pogrubienie, czerkonia, podkreślenia). Przy czym nie zostaje ona uwzględniona przez program przy wskazywaniu różnic, ponieważ zazwyczaj jest tylko konwencją typograficzną i nie odgrywa istotnej roli przy interpretacji utworów.

Oprócz interaktywnej pracy z tekstem możliwa jest również publikacja uzyskanych wyników w formie strony internetowej lub wydrukowanej tabeli.

Szerokie zastosowanie programu

Czy taki program może być pomocny tylko w pracy edytorów przy analizie zachodzących w tekście zmian, zwłaszcza w przypadku obszernej prozy? Uwzględniając współczesne realia, kiedy wiele wydawnictw rezygnuje, ze względu na koszty i małe zainteresowanie wśród czytelników, z umieszczania w książkach aparatu krytycznego, warto się zastanowić nad pomysłem dołączania do części nakładu książki aparatu krytycznego (w tym na przykład zestawienia tekstów w tabelach) nagranych na płycie CD. Może w ten sposób ocali się książkę i nie zrazi masowego odbiorcy. Interaktywność może zachęcić czytelników do sprawdzania, jak kształ-

Propozycje

towała się ostateczna/kolejna postać tekstu, co w przypadku tego programu daje obraz bardziej wyrazisty niż wymagające umiejętności rekonstruowania tradycyjne zestawienie odmian, które poza tym zwykle nie uwzględnia interpunkcji. Tylko ten program pozwala na zachowanie spójności kolejnych wersji – na przykład można obejrzeć tylko jedną, bez kolorów, albo porównać ją z drugą, wybraną. Przy tradycyjnym zestawieniu odmian teksty są pokawałkowane i trzeba wyobraźni, żeby je odtworzyć.

Projekt powstaje w ramach prac magisterskich, które prowadzą: prof. Maria Prussak (UKSW) i prof. Jerzy Tyszkiewicz (UW).

Abstract

Maria KOZYRA
Warsaw University

The problem of record and interpretation of multiple versions of a text. Based upon Anna Świrszczyńska's *Orfeusz* as an example

The idea of a new collation method was conceived during the writing of the author's MA thesis entitled *Anna Świrszczyńska's Orfeusz: Evolution of the text*. The author searched for a new solution in editing varieties of the text, so that changes appearing in its subsequent versions might be shown pronouncedly and without detriment to the piece's coherence and their interpretation facilitated. The idea has come into being thanks to support from Professor Maria Prussak.